

© JEAN KOENE 1994

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

De held van de Vlaamse Beweging

HENDRIK CONSCIENCE

Hendrik Conscience (1812-1883)

DE HELD VAN DE VLAAMSE BEWEGING

Op zondag 16 september 1883 werd in Antwerpen de schrijver Hendrik Conscience ten grave gedragen. Het lichaam was gebalsemd, omdat de werkelijke teraardebestelling pas later plaats kon vinden, als een indrukwekkend praalgraf voor de grote Vlaming opgericht zou zijn. Een kleine week eerder, op 10 september, was Conscience in Brussel gestorven na een langdurig ziekbed. Onmiddellijk na zijn dood werd een rouwkapel ingericht in het Brusselse Wiertzmuseum, waarvan hij lange tijd conservator was geweest. De beroemde dode werd daar op een praalbed opgebaard en bedolven onder ontelbare witte rozen. Voor het museum stonden soldaten op wacht om de opdringende menigte in bedwang te houden.

Toen het doodsbericht Antwerpen bereikte, ging op de toren van het stadhuis de vlag halfstok. Drie dagen lang beierden in de toren van de hoofdkerk de doodsklokken. Op de dag van de teraardebestelling trok een indrukwekkende lijkstoet in Brussel door enkele hoofdstraten en vervolgens in Antwerpen, vanaf het station door het stadscentrum naar het Kielkerkhof. De stad Antwerpen had voor de gelegenheid een speciale lijkwagen laten vervaardigen, – een eer die slechts een enkeling vóór Conscience ten deel was gevallen. Van stad en land was het volk toegestroomd om toe te kijken of om mee te lopen in de eindeloze stoet, die geopend werd door vertegenwoordigers van de hogere en lagere overheden, van de universiteiten en andere onderwijsinstellingen, van alle gemeenten uit Vlaanderen, Brabant en Limburg en van talloze maatschappelijke groeperingen. Vanzelfsprekend waren de bekende schrijvers uit die dagen ook aanwezig. August Snieders was er, evenals Domien Sleenckx. Maar er waren ook schilders, beeldhouwers en componisten, onder wie Peter Benoit, de gevierde componist van de Vlaamse Beweging. Er kwam geen einde aan de drommen van mensen die hun deelneming wilden betuigen. Heel Vlaanderen rouwde. In de weken die volgden gingen mensen af en aan rond de plek waar het lichaam van Conscience tijdelijk was bijgezet.

De schrijver Pol de Mont (1857-1931) hoorde op de begraafplaats een vrouw uitroepen: ‘Zoudt ge denken dat op het graf van een koning zóóveel kronen werden neergelegd?’, – waarop iemand haar ten antwoord gaf: ‘Was deze dan geen koning!’

Conscience was in Vlaanderen eigenlijk meer dan een koning, hij was daar een levende legende. Overtuigend bewijs daarvoor levert het feit dat hij kort vóór zijn dood al door middel van een standbeeld werd vereeuwigd.

DE LEEUW VAN VLAANDEREN

Honderd boeken en kleinere verhalen heeft Conscience tijdens zijn leven geschreven en in omloop gebracht, die met een gevoel van trots, en dikwijls met betraande ogen, door de Vlamingen werden gelezen. Een van de verdiensten die aan de schrijver worden toegekend bestaat hierin, dat hij het alfabetiseringsproces in Vlaanderen heeft gestimuleerd door boeken te schrijven die de eenvoudige mensen uit zijn tijd mooi vonden en gemakkelijk zelf konden lezen. De jonge beeldende kunstenaar Frans Joris, die het standbeeld voor Conscience ontwierp, bracht in de voet van het statige monument de tekst aan die sindsdien door velen werd onderschreven: 'Hij leerde zijn volk lezen!'

Een boek dat in faam boven alles uitsteekt en in het Vlaamse gemoedsleven een onbetwistbare eerste plaats heeft veroverd, is een werk dat door Conscience in de beginperiode van zijn schrijverscarrière werd geschreven. Het is de historische roman *De Leeuw van Vlaanderen*. De Vlaamse schrijver en criticus August Vermeylen (1872-1945) roemde het boek als 'de eerste groote daad' van Conscience. Het schrijven van dat boek was inderdaad als een belangrijke daad te beschouwen, en wel als een daad van eerherstel, omdat Vlaanderen daardoor terugkeerde in de Nederlandse literatuur.

In de late middeleeuwen was Vlaanderen groot geweest. De zuidelijke provincies, waarvan Oost- en West-Vlaanderen deel uitmaakten, vormden in die tijd het culturele middelpunt van de Lage Landen. Vrijwel alles wat er aan Middelnederlandse literatuur werd voortgebracht, ontstond daar. Onze ridderromans over koning Karel de Grote en over Koning Arthur met zijn ridders van de ronde tafel, onze abele spelen en het zinnespel *Elckerlyck*, ze waren alle van Zuidnederlandse bodem, evenals het onvergankelijke dierenverhaal *Van den Vos Reynaerde*.

Na de middeleeuwen viel in Vlaanderen de grote stilte in. In de zestiende eeuw vocht het overwegend protestantse Noord-Nederland zich vrij van de Spaanse overheersing en werd het katholieke Zuid-Nederland aan zijn lot overgelaten. Vlaanderen verpauperde in alle opzichten. Het intellect, evenals het kapitaal, vluchtte naar Noord-Nederland, dat mede dankzij deze instroom zijn Gouden Zeventiende Eeuw mocht beleven. Vlaanderen verviel tot armoede en zakte cultureel in een diep moeras. Met hangen en wurgen wist het zich in de achttiende eeuw weer naar de oppervlakte te werken, maar pas in de negentiende eeuw kon het opnieuw een rol van betekenis gaan spelen. *De Leeuw van Vlaanderen* uit 1838 gaf het duidelijkste signaal dat Vlaanderen er weer bovenop was.

DE HISTORIE ACHTER HET BOEK

De Leeuw van Vlaanderen beschrijft de strijd die de Vlamingen in de middeleeuwen moesten voeren om hun onafhankelijkheid te behouden. Bloedige tonelen passeren voor het geestesoog van de lezer die het boek ter hand neemt, gevechten van man tegen man waarbij niets of niemand wordt ontzien. Een hevige strijd wordt erin afgeschilderd, die talloze mensenoffers eist, maar uiteindelijk wordt bekroond met een glansrijke overwinning in de Gulden-sporenslag. Die slag schonk de Vlaamse gewesten hun vrijheid terug en stelde hun economische ontwikkeling veilig. Vlaanderen werd een rijk land, dat gedurende honderden jaren de toon kon aangeven in de Lage Landen bij de zee.

Vóór 1200 was Vlaanderen eeuwenlang een Frans leengewest geweest, maar dat was niet meer dan een formaliteit. In feite leidde het land een onafhankelijk bestaan onder de welwillende hoede van zijn

eigen Vlaamse graven. De Franse leenheren bekommerden zich weinig of niet om het graafschap La Flandre (of: Les Flandres), omdat zij er weinig profijt van konden trekken. Zaken van bestuur werden in Vlaanderen door de graven geregeld met de afzonderlijke steden, die daardoor een grote mate van vrijheid genoten en met allerlei voorrechten werden begunstigd. Zo mocht de stedelijke burgerij handelsbetrekkingen onderhouden met het buitenland, wat van wezenlijke betekenis was voor de Vlaamse industrie. Vooral de handel met Engeland was belangrijk. De Vlaamse steden moesten het vooral hebben van hun wolindustrie en Engeland was de voornaamste wolleverancier van de Vlaamse wevers. Omdat het tussen Frankrijk en Engeland niet goed boterde, moesten de Vlaamse graven omzichtig manoeuvreren om Frankrijk en Engeland te vriend te houden. Daarin slaagden zij blijkbaar wonderwel, want de Vlaamse wolbewerkeren en handelaars konden lange tijd onbekommerd hun gang gaan en hun zaken laten floreren.

De grote ommekeer kwam in het jaar 1214. Frankrijk was in oorlog geraakt met Engeland en kwam als overwinnaar uit de strijd, maar met een leger dat zwaar was gehavend. De Franse koning verkeerde in geldnood en herinnerde zich plotseling dat er ook nog een gebied als Vlaanderen bestond met rijke steden die geld konden leveren om zijn berooide leger weer op de been te brengen. Hij riep zich uit tot heer en meester van Vlaanderen, om dat rijke gebied als wingewest te kunnen benutten. De Vlamingen, die er weinig voor voelden om hun zelfstandigheid en hun welvaart prijs te geven, kwamen in verzet. De dertiende eeuw werd daardoor een tijd van heftige woelingen. De strijd die de Vlamingen voerden ter verdediging van hun verworvenheden, sleepte zich eindeloos voort en bereikte rond 1300 zijn hoogtepunt, toen Filips de Schone (Philippe le Bel) de Franse troon had bestegen. Die vorst zat zo ernstig in de financieringsproblemen, dat hij zijn toevlucht meende te moeten nemen tot ongehoorde oplossingen. Hij liet valse munten in omloop brengen en legde de Vlamingen onaanvaardbaar hoge belastingen op.

De financiële offers die Frankrijk vergde, waren zo zwaar, dat de graaf van Vlaanderen, Graaf Gui de Dampierre (1226-1305), weigerde om de opdrachten van zijn Franse heer uit te voeren. Filips, die daarmee geen genoegen wenste te nemen, greep toen naar het machtsmiddel en zette zijn leger in. Hij liet Gui en zijn zoon Robert als gevangenen naar Compiègne in Frankrijk overbrengen. Om de Vlamingen te laten zien dat hij hun oppermachtige koning was, trok Filips de rijke handelsstad Brugge binnen. Die stad was uitverkoren om onder het Franse juk door te gaan en zo een voorbeeld te vormen voor andere opstandige steden. Filips verplichtte Brugge tot het slechten van zijn stadswalling en ontnam de burgerij alle voorrechten die ze in de loop der eeuwen had verworven. Dat zette kwaad bloed bij de Vlamingen, althans bij de meesten van hen.

Het Franse optreden wakkerde de verzetshaard aan, maar zaaide ook tweedracht in het Vlaamse kamp, want niet alle Vlamingen waren anti-Frans gezind. Veel aanzienlijke bestuurders, die daar beter van dachten te worden, kozen de zijde van Frankrijk. De ondernemende burgers en de eenvoudige mensen, die van de ondernemers afhankelijk waren, piekerden daar echter niet over. Zij hadden alleen maar iets te verliezen, als de Fransen het voor het zeggen kregen. Het kostte hun geld en arbeidsplaatsen.

De Fransen en hun Vlaamse bondgenoten verenigden zich onder de Franse vlag, waarop een lelie

stond afgebeeld. Zij kregen daardoor de historische naam van de 'Leliaards'. De tegenstanders van Frankrijk, gevormd door de overgrote meerderheid van de Vlamingen, betitelden zichzelf als de 'Klauwaards', naar de opgeheven klauw van de zwarte leeuw, die het wapenschild van de Vlaamse graaf sierde. Die graaf bleven zij zien als hun grote beschermer, ook al zat hij gevangen in Compiègne, waar hij ook zou sterven.

ROMAN OVER BLOEDIGE STRIJD

In *De Leeuw van Vlaanderen* vertelt Hendrik Conscience (1812-1883) in geuren en kleuren, met veel bloedvergieten en wapengekletter, over de strijd die de Klauwaards moesten leveren om zich van hun onderdrukkers te bevrijden. Twee grote helden uit Brugge voerden het Vlaamse volksleger aan. Pieter de Coninck, de deken van het weversgilde, en Jan Breydel, de deken van het slagersgilde, speelden de hoofdrollen op het strijdtoneel. De Coninck, een zwijgzame natuur, ontpopte zich als een geniaal strateeg. De temperamentvolle Jan Breydel deed van zich spreken als onoverwinnelijke krachtpatser en vechtersbaas. Dood en verderf zaaiend met zijn slagersbijl ging hij zijn manschappen voor, hen inspirerend tot bovenmenselijke krachtsinspanning en heldenmoed.

In Brugge ontbrandde de strijd, onvoorzien en midden in de nacht. De Franse soldaten van het bezettingsleger, die bij de stadsbewoners waren ingekwartierd, hadden zich op het gebruikelijke uur ter ruste begeven, niet vermoedend welk gruwelijk lot hen beschoren was. Plotsklaps brak het geweld los. De Fransen werden van hun bed gelicht en genadeloos vermoord. Om te voorkomen dat in de nachtelijke duisternis ook Vlaamse burgers zouden worden gedood, werden de potentiële slachtoffers eerst op hun herkomst getoetst. Wie de woorden 'schild en vriend' niet goed kon uitspreken, ging voor de bijl. Jan Breydel en zijn beenhouwers richtten een bloedige slachting aan.

De Franse koning, ziedend van toorn, besloot tot een tegenactie over te gaan. Hij rustte een kolosaal leger uit om de opstandige Vlamingen te onderwerpen. Vooral op instigatie van zijn vrouw, koningin Johanna, kreeg dat leger de opdracht om het Franse bloed, dat in Brugge vergoten was, op een lugubere manier te wreken.

De Vlaamse steden verenigden hun krachten voor een gemeenschappelijke strijd tegen de Fransen. Met duizenden eenvoudig gewapende mannen trokken ze op naar de versterkte stad Kortrijk, waar de Franse landvoogd De Chatillon zijn zetel had gevestigd. Bij die stad, op de vlakte van Groeningen,

greep het gewelddadige treffen plaats. Daar ontmoetten de strijdende partijen elkaar voor de definitieve slag. De Franse troepen openden het gevecht onder de uitroep 'Noël, Noël, Montjoie St-Denis!' De Vlamingen, verre van zich te laten demoraliseren door de wilde strijdkreten, gingen tot de tegenaanval over, luid schreeuwend: 'Vlaanderen de leeuw. Wat walsch is valsch is. Slaat dood!'

Hoewel het Vlaamse verzetsleger kleiner was en niet over geavanceerd wapentuig beschikte, wist het de Fransen een vernietigende nederlaag toe te brengen. De Vlamingen bleken verwoede vechtersbazen, die bovendien voordeel ondervonden van het gevechtsterrein. Dat terrein was uitermate ongeschikt voor aanvallen met de ruitrij, waardoor de aanvalskracht van de Franse legerscharen aanzienlijk werd verzwakt. Zegevierend keerden de Vlamingen terug naar hun haardsteden, vol trots een grote verzameling gouden sporen meevoerend, die aan gedode Franse edellieden hadden toebehoord. Aan die trofeeën dankt de slag die in 1302 bij Kortrijk werd geleverd, zijn onsterfelijke naam: de Gulden- sporenslag.

SCHRIJVER VOOR ZIJN VOLK

Conscience was een romantisch schrijver en daarin school voor een belangrijk deel zijn kracht. Aan de gevoelsintensiteit dankte zijn werk het vermogen om eenvoudige mensen in hun ziel te treffen. Rob de Graeve heeft in zijn boek over Conscience uiteengezet hoe het kwam, dat juist 'het romantisme' van deze schrijver zijn werken zo toegankelijk maakte voor zijn tijdgenoten.

Het volk van toen leefde niet in de periode van tot de spits gedreven verstandsonwikkeling; het stond zoo eenvoudig, zoo vroom, zoo argeloos in het leven. Elke groote gebeurtenis in het menschelijk bestaan, het was niet zoozeer een verstandelijke verovering, een blijdschap om nieuwe intellectueele waarden, dan wel een gevoelszaak. Wat telkens den diepsten indruk naliet in het leven van dit volk, het was niet zoozeer een verstandelijke vondst noch een verstandelijke vreugde, het was het hart, en niet het koel-redeneerend verstand. Een lach of een traan waren de oprechtste uitingen van het innerlijk zijn.

Dat de kunstenaars – kinderen van hun tijd! – in deze periode meer getrokken waren naar het leven van droom en verbeelding, gevoel en hartstochten, dan naar het leven in zijn onverbloemde, onopgesmukte realiteit, is dus gansch natuurlijk.

De Leeuw van Vlaanderen is een boek vol gevoel en vroomheid. In dat boek wordt veel gehuild, veel leed ondergaan en veel gebeden. Hier en daar druipt het van sentimentaliteit, wat niet ongewoon was in het letterkundig werk van die dagen. Maar ook heftige gevoelsprikkelers gaan ervan uit, want Conscience was niet bang om de gevechten 'levensecht' weer te geven. Menselijke goedheid en menselijke wreedheid werden door hem met evenveel verve beschreven. Als de Franse troepen in gereedheid zijn gebracht om Vlaanderen binnen te vallen, laat Conscience de wrede koningin Johanna aantreden. Zij was het die de legeroversten het bevel gaf, de Vlamingen hard aan te pakken. De Vlaamse mannen dienden behandeld te worden als honden en hun vrouwen en kinderen als varkens. Voor de operaties ontbood ze nog eens de heer van Artois en bond hem op het hart, 'alle wreedheden in Vlaanderen te plegen' die denkbaar waren.

Onder anderen gebood zij hem, dat men de borsten van al de Vlaamse zeugen afsnijden en al hunne biggen met het zwaard doorspeten zou, en dat men de honden van Vlaanderen zou doodslaan: de honden van Vlaanderen waren de dappere mannen, die met het staal in de vuist, voor het vaderland strijden zouden.

Die passage, die zoveel reliëf verleent aan de historische roman van Conscience, was overigens niet aan het brein van de schrijver zelf ontsproten; hij had die ontleend aan een middeleeuwse kroniek: Die excellente Cronike. Daarin stond het met evenveel woorden vermeld:

Ende si beval heuren ooms dat men alle de seughen van Vlaenderen hare borsten afsnyden en al heure verekenen met sweerden duerspeten soude, dat waren die vrouwen en kinderen, ende die mans alle dootslaen, dewelke si hiet die honden van Vlaenderen.

De schrijver van *De Leeuw van Vlaanderen* voorzag de tekst van zijn boek rijkelijk van voetnoten, om zijn lezers ervan te overtuigen, dat hij niet zomaar een verhaal uit zijn duim had gezogen. Latere critici hebben wel de opmerking geplaatst, dat deze historische roman meer fantasie dan historie bevat, maar Conscience zelf durfde in te staan voor het historische gehalte ervan. Wat hij vertelde stond vermeld in zijn bronnen. De vraag of zijn bronnen betrouwbaar waren, drong zich toen misschien nog niet zo aan hem op. Dat was duidelijk wel het geval, toen hij elf jaar later weer een historische roman schreef. In de tussentijd had hij zich indringend bezig gehouden met de geschiedenis van België en daarover zelfs een boek geschreven.

In 1849 verscheen zijn *Jacob van Artevelde*, het spannende relaas vol intriges over de ‘Wijze man van Gent’, toonbeeld van edelmoedigheid, die Gent tot een welvarende stad maakte maar uiteindelijk het slachtoffer werd van zijn eerlijke bedoelingen en door zijn aartsvijand Geeraart Denys eigenhandig werd vermoord.

Ook dit boek bevatte weer veel voetnoten, maar nu met verwijzingen naar recentere bronnenmateriaal. In de inleiding zette Conscience uiteen, welke stappen hij had ondernomen om de historische juistheid van het boek zo groot mogelijk te maken. Ook gaf hij daarin aan wat de lezer van een goede historische roman mocht verwachten. Een roman over historische personen, schreef hij, mag de grenzen die de geschiedenis heeft getrokken niet overschrijden. ‘Onzes dunkens – aldus Conscience – verdient een roman nooit de benaming van historisch, zoo haast hij gekende namen bezigt tot daden en intriges, welke de geschiedenis vreemd zijn en hij dus de beelden der helden verwringt en vervormt om hen eene gewone rol in een uitgevonden (=verzonnen) stuk te laten vervullen.’ De eerbied voor de historische voorouders liet het niet toe, gefantaseerde daden aan hen toe te schrijven. Een serieus schrijver kon zich zoiets niet permitteren, vond Conscience, omdat in de literatuur ‘voor ’s lands roem en niet uit enkel behaagzucht moet worden gearbeid’.

Over de historische waarheid van de roman *Jacob van Artevelde* zullen veel lezers hun twijfels hebben, maar ze zullen desondanks moeten erkennen dat het een geslaagd boek is, dat aangenamer leest dan *De Leeuw van Vlaanderen*. Julius Persyn (1878-1933), bekend Vlaams letterkundig criticus,

noemde Jacob van Artevelde de beste roman die Conscience ooit schreef. Die hoge waardering doet echter geen afbreuk aan *De Leeuw van Vlaanderen*. Dat boek zal altijd zijn speciale waarde behouden als ‘eersteling’ van de herboren Vlaamse letteren. Het is het boek dat iedere Vlaming heeft gelezen en op zijn eigen, persoonlijke manier heeft beleefd. De grote Vlaamse romancier Stijn Streuvels (1871-1969) voelde bij het lezen ervan een ‘daver’ door zijn lichaam gaan en volgens de journalist en schrijver Emmanuel de Bom (1868-1953) ‘joeg *De Leeuw van Vlaanderen* de heilige rilling door het luie Vlaamse lijf dat eeuwen had gesluimerd’. Stijn Streuvels over zijn ervaring met het boek:

De Leeuw van Vlaanderen heb ik gelezen in de heerlijke zonnigheid van den voorzomer, 's morgens vroeg in mijn bed, doch met den daver op het lijf, tusschen vrees en vervoering, niet alleen uit angst van betrappt te worden, maar omdat ik alsdan het verhaal niet tot het eind zou kunnen uitlezen. Ik was er zoo mede bezig dat ik er eten en slapen – late varen studeeren – bij vergat! De wellust overdeed mij op zulkdanige wijze dat ik elken morgen, voor 't nog klaar werd, recta wakker lag en met ongeduld de helderheid van den dag verbeidde om te beginnen lezen, – gejaagd heel den tijd door onrust... Met een jubel in 't hart – gelijk ik later in het leven nooit jubel meer kennen mocht – heb ik dan ook dat glorieuze boek ten einde gekregen, en mijn bewaar-engel heb ik daarvoor op de bloote knieën bedankt... Daarop is een vacantiетijd gevolgd die in mijn visioen als een bloeiende boomgaard, vol zon en vogelzang staat uitgebeeld.

Emmanuel de Bom was ook vol bewondering voor *De Leeuw van Vlaanderen* en voor de bijzondere vertelkunst van Hendrik Conscience. Volgens De Bom was die vertelkunst geworteld in de Antwerpse volkstradities, ‘rechtstreeks gegroeid uit de folklore van zijn stad’. De Bom had ze zelf nog meegeemaakt, de avonden waarop ouderen en jongeren samschoolden bij de ingangen van de woningen en bij de ‘keldermonden’ om te luisteren naar de spannende verhalen die daar verteld werden. Hij zag ook samenhang met een ander fenomeen in Antwerpen: de poesjenellenkelder. Hij herkende ‘de Poesje’ zelfs in een boek als *De Leeuw van Vlaanderen* met zijn helden ‘in een dampkring van romantiek’, met woorden en gebaren die ‘episch en meteen houterig’ aandoen. De Bom had intens genoten van dat boek en herinnerde zich later wat het bij hem teweegbracht, toen hij het als twaalfjarige las:

Mij persoonlijk heugt die lectuur als iets geweldigs. Toen ik den Leeuw las, en Jan Breidel's heldendaden, heb ik me als jongen dikwijls op fantasieën als de volgende betrappt: ik heb zorgvuldig mijn beide armsmouwen opgestroopt; daarna greep ik naar een inktpot, en op mijn beide bloote armen schilderde ik met penseel, links Jan Breidel en rechts Pieter de Coninc. En zoo begon ik, op mijn kamer, alleen tegen de Leliaarts uit mijn verbeelding te vechten; ik heb daarbij wel eens onzacht tegen den muur gebokt, en me ook wel eens gekneusd.

Leerde Conscience zijn volk lezen, mij leerde hij vechten.

DE LEERMEESTER VAN ZIJN VOLK

Hendrik Conscience groeide op in het Antwerpse Sint-Andrieskwartier. Zijn vader was een Fransman, die in de marine van Napoleon had gediend en in Antwerpen was blijven hangen, nadat hij enige tijd in Britse krijgsgevangenschap had verkeerdt. Hij kreeg in zijn nieuwe woonplaats een baan als havenmeester en trouwde er met een Vlaamse vrouw. Zoon Hendrik sprak met zijn vader Frans en met zijn moeder Vlaams. Na de val van Napoleon raakte vader Conscience zijn baantje kwijt en moest hij maar zien hoe hij zijn schrale kost verdiende. Hij zette een handeltje op in oud scheepstimmerhout en oude boeken. Die boeken waren niet bestemd voor eventuele lezers, maar werden doorverkocht aan bedrijven die ze tot suikerzakken en boterpapier verwerkten. Voordat de boeken de winkel in de Pompstraat verlieten, werden ze met veel belangstelling doorgebladerd door het opgroeiende zoontje Hendrik. Doordat de jongen zwak en ziekelijk was, mocht hij tot zijn zevende jaar niet in de vrije buitenlucht, zodat hij ruimschoots tijd had om de stapels boeken zorgvuldig na te pluizen. Aanvankelijk waren het de boekillustraties die zijn aandacht trokken, maar nadat zijn vader hem de kunst van het lezen had bijgebracht, begon ook de inhoud hem meer en meer aan te spreken.

Conscience was een volksjongen, die de levensvreugde niet geschonken kreeg. Op zijn achtste jaar verloor hij zijn Vlaams sprekende moeder en betrok hij met zijn vader een houten hutje in 'De Groene Hoek', een braakliggend terrein op de plaats waar later de dierentuin werd aangelegd en het imponerende Centraal Station kwam te staan. In dat kleine stukje natuurgebied leefde hij rustig met zijn vader, totdat in 1830 de opstand tegen Nederland uitbrak. Conscience sloot zich aan bij de opstandelingen en torste zelfs een zwaar geweer op zijn tengere schouders. Een krachtige indruk moet hij niet gemaakt hebben. Een van de muiters kon hem zelfs ongestraft toevoegen: 'Ga naar huis, manneken, bij uw moeder, en vraag... een borst!' Conscience voelde zich hierdoor diep in zijn ziel geraakt. In zijn *Herinneringen: De Omwenteling van 1830* noteerde hij jaren later, hoe hij zich op dat moment voelde.

Ik was tot zooverre geraakt dat ik elken mensch voor een vijand en (...) een kwaadaardig wezen aanschouwde, en ik haatte in mijn binnenste de wereld en het leven...

Mijn gezellen vluchtte ik; des avonds, wanneer mij geen haastige bezigheden tot den arbeid dwongen, zat ik eenzaam in mijn kamer, met het hoofd op de handen, te mijmeren en te droomen...

Om zijn nieuwe Belgische vaderland te dienen, maar misschien ook wel om zijn gevoel van eigenwaarde te herwinnen, nam hij vrijwillig dienst in het leger. In de vijf jaar die hij daar doorbracht wist hij op te klimmen tot de rang van sergeant-majoor. In 1835 werd hij weer gewoon burger en kon hij eindelijk aan zijn eigenlijke levenstaak beginnen. Geen haar op zijn hoofd zal er toen aan gedacht hebben, dat hij een gevierd schrijver zou worden en dat hij de geschiedenis in zou gaan als leermeester van het Vlaamse volk, als een leermeester die zijn leerstof wel bijzonder sprankelend wist aan te bieden. Emmanuel de Bom, die op luchtige toon over Conscience schreef, had in in zijn hart de diepste bewondering voor hem. Hij zag in Conscience een 'kunstenaar', 'een meester-verteller, tot in zijn diepste vezelen'.

Hij was – zo voegde De Bom aan zijn typering toe – de volkomen oprechte volksjongen. En, als hij zijn heele leven de schoolmeester bleef, die zijn volk leerde lezen, dan voelde dit volk daarin niets opzettelijks, en ons leeren was spelen.

DE HELD VAN ‘HET HERWORDENDE VLAANDEREN’

Al in 1834, tijdens verlofdagen van het leger, maakte Conscience kennis met een groepje Antwerpse kunstenaars dat 's avonds vergaderde in de herberg 't Zwart Paerdeken 'op den Paddenhoek' in de St-Jacobsparochie. Het waren allemaal Antwerpenaars die enige tijd tevoren in aanraking waren gekomen met Jan Frans Willems. Deze gangmaker van de Vlaamse Beweging wekte bij hen het besef, dat zij als Vlaamse kunstenaars een speciale opdracht te vervullen hadden, dat zij hun kunstenaarschap moesten inzetten voor de gelijkberechtiging van Vlaanderen. Onder leiding van de schilder Gustaaf Wappers werd in 't Zwart Paerdeken dagelijks gedelibereerd over de vraag, wat zij als kunstenaars konden doen, om de Vlaamse bevolking tot ontwikkeling te brengen, het Vlaamse zelfgevoel te versterken en de Vlaamse cultuur in haar waardigheid te herstellen. Wappers was in dit gezelschap niet de enige figuur die nationale bekendheid zou krijgen. Hij werd in zijn streven gesteund door andere vermaarde stadgenoten: zijn collegaschilder Leys en de dichters Jan de Laet en Theodoor van Rijswijck.

Conscience werd in de groep geïntroduceerd door zijn vriend 'Den Door' van Rijswijck en voelde zich daar onmiddellijk op zijn plaats. Het lidmaatschap van het kunstenaarsclubje eiste van hem wel een totale omschakeling. Conscience, die door zijn vader in het Frans was opgevoed, begreep al gauw dat het Vlaams hier de voertaal was en dat hij zich van die taal moest bedienen, als hij ooit iets op papier wilde stellen.

Conscience was inderdaad van plan om te gaan schrijven en dat lukte hem al meteen heel aardig. Het beginhoofdstuk van zijn eerste roman, de historische roman *In het Wonderjaer 1566*, las hij in 't Zwart Paerdeken voor en het werd daar met enthousiasme beluisterd. 'Dat moet gedrukt worden!' werd van alle kanten geroepen. In 1837 verscheen het boek, tot grote vreugde van Conscience's vrienden, maar tot groot ongenoegen van zijn Franse vader, die het maar moeilijk kon verwerken dat zijn zoon voortaan voor Vlaams schrijver zou doorgaan.

Buiten de muren van 't Zwart Paerdeken was het oordeel over *Het Wonderjaer* niet onverdeeld gunstig. Enkele criticasters wezen erop, dat het Nederlands van de debuterende schrijver verre van onberispelijk was. Orthodoxe katholieken hadden bezwaar tegen de inhoud van het boek, waarin de protestantse geuzen nogal sympathiek en hun katholieke bestrijders erg ongunstig werden afgeschilderd. En dan was er nog iets met het woordgebruik aan de hand. Rob de Graeve schreef daarover:

In dat boek In het Wonderjaer waar het dus gaat over de beroerde dagen der zestiende eeuw, werden sommige tafereelen nogal brutaal geschetst, sommige personen nogal ruw geborsteld, sommige gesprekken nogal baldadig met vloekwoorden doordaverd. Het was, met andere woorden, op enkele bladzijden geen 'opvoedende' lezing.

Een jaar later, in 1838, bleek De Leeuw van Vlaanderen soortgelijke bezwaren op te roepen, doordat daarin ene Jan Breydel nogal ruw gebekt was. In latere drukken van beide boeken kuiste Conscience het taalgebruik, omdat – zoals hijzelf meedeelde –

het Vlaamsche volk zeer katholiek zijnde, de boeken die men voor hetzelfde schreef, vooreerst ook geheel katholiek moesten wezen.

De schrijver van *Het Wonderjaer* en van *De Leeuw van Vlaanderen* had zijn les geleerd. Voortaan zou hij zijn boeken zo schrijven, ‘dat lieden van alle gezindheid en van alle ouderdom ze konden lezen en genieten, zonder zich gekwetst te voelen’. Zijn werken uit de volgende jaren, zoals *Wat eene moeder lijden kan* (1843), *Siska van Rosemael* (1844), *Jacob van Artevelde* (1849), *De Loteling* (1850), *Baes Gansendonck* (1850) en *Rikke-tikke-tak* (1851) konden zonder enige aarzeling aan kinderen – en aan gedetineerden in de staatsgevangnissen! – ter hand worden gesteld.

De Vlaamse meisjes hoefden bij het lezen van deze boeken niet te blozen. Ze zouden hooguit van kleur kunnen verschieten van verontwaardiging over het optreden van Siska van Rosemael. Die Siska, ‘een echt schoon brabandsch kind’ was in haar kinderjaren de vreugde van haar ouders geweest, doordat ze zich ‘niet dartel, niet lui, niet eigenzinnig’ gedroeg. Maar hoe veranderde dat, toen het meisje op een ‘fransch Pensionnaet’ terecht kwam. Daar raakte ze onder de indruk van de Franse taal en – nog erger – van de Franse zeden. De gevolgen van die funeste beïnvloeding waren zo angstwekkend en droevig, dat ze aan de schrijver zelf de uitroep ontlokten: ‘Van het fransche zedebederf bevrijd ons, Heer!’

Conscience wist zijn schrijfkunst aan te passen aan de behoeften en aan het ontwikkelingspeil van het Vlaamse volk. ‘Bij het schrijven heb ik steeds het begripsvermogen en de cultuur van de eenvoudigen tot toetssteen genomen.’ Met die woorden omschreef Conscience de succesformule, die hem in staat stelde het Vlaamse volk in zijn totaliteit toe te spreken. De toepassing ervan maakte hem tot de invloedrijkste propagandist van de Vlaamse Beweging en bezorgde hem een graad van populariteit die misschien nergens anders dan in het negentiende-eeuwse Vlaanderen bereikbaar was. Hij werd de geliefde leermeester van zijn volk en de ‘held’ van de Vlaamse beweging. Daarover tot besluit nog eens Emmanuel de Bom:

Wij Vlamingen hebben een behoefte aan helden en aan heldenvereering. Al uit het zich te vaak in grootsprakigheid en decoratief, ons wezen is idealistisch, wij streven naar volmaking, naar een hooger type. Meenen wij dat type te ontwaren, dan vereeren wij. Conscience nu is onze held: hij vertegenwoordigt voor ons het hervordende Vlaanderen, en daarom hebben wij hem lief en trachten wij aan zijn gedachtenis iets te geven van wat hij ons zelf in zijn leven en werk zoo heerlijk-gemoedelijk heeft geschonken.